उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुको वर्तमान स्थिति

शिक्षा शास्त्र संकाय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्क विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकक्ता पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत शोधपत्र

शोधकर्ता

कवि कुमार चन्द

क्याम्पस रोल नं. : ११४१

परीक्षा रोल नं. : २८००९९/०६४

त्रि.वि. द. नं. : ७७४१-९०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रिय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कीर्तिपुर काठमाडौं

२०६९

उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुको वर्तमान स्थिति

पा.मू. ३८०

– कवि कुमार चन्द, २०६९

उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुको वर्तमान स्थिति

शिक्षा शास्त्र संकाय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्क विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकत्ता पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत शोधपत्र

शोधकर्ता
कवि कुमार चन्द
क्याम्पस रोल नं. : ११४१
परीक्षा रोल नं. : २८००९९/०६४
त्रि.वि. द. नं. : ७७४१-९०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रिय विभाग
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
कीर्तिपुर काठमाडौं

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रिय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कीर्तिपुर काठमाडौं

सिफारिस पत्र

विश्वविद्यालय क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र संकाय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका छात्र कवि कुमार चन्दले मेरो सुपरिवेक्षणमा रही तयार गर्नु भएको ‘उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुको वर्तमान स्थिति’ विषयको शोधपत्र अन्तिम मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

प्रा. स्वयं प्रकाश ज.व.रा.

शोध निर्देशक तथा विभागिय प्रमुख

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०६९/०४/२३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रिय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कीर्तिपुर काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

विश्वविद्यालय क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र संकाय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तरगत स्नातकोत्तर तह द्वीतिय वर्षको आंशिक आवश्यक्ता पूरा गर्नका लागि 'उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुको वर्तमान स्थिति' शिर्षकमा कवि कुमार चन्द द्वारा तयार पारिएको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

प्रा. स्वयं प्रकाश ज.व.रा. ....

विभागिय प्रमुख तथा शोध निर्देशक

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

उप. प्रा. यशोधरा पन्त ....

बाह्य सुपरिवेक्षक

उप. प्रा. शिवराज बढू ....

वाह्य सुपरिवेक्षक

मिति : २०६९/०५/०१

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तरगत स्नातकोत्तर तह द्वीतिय वर्षको आंशिक आवश्यक्ता पूरा गर्न 'उच्च माध्यामिक विद्यालयहरुको वर्तमान स्थिति' शिर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र पुरा गर्न प्रारम्भदेखि अन्त्य सम्म नियमित सुपरिवेक्षण, मार्गनिर्देशन र अमूल्य सुझाव प्रदान गर्नुहुने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. स्वयं प्रकाश ज.व.रा. ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उक्त शोधप्रतिवेदन तयार गर्न आवश्यक पूर्वज्ञान एवं सल्लाह, सुझाव, हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने गुरु किरण रंजितकार, शिवराज वढु, विश्ववाला थापा र यशोधरा पन्त ज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययनको क्रममा आवश्यक सूचना एवं तथ्याङ्कहरु उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउनुहुने उच्च माध्यमिक विद्यालयका प्राचार्यहरु, शिक्षकहरु, विद्यार्थीहरु र उच्च माध्यमिक व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरु तथा अभिभावकहरुप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी अध्ययनको क्रममा हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्दै सूचना संकलनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने श्री हेमन्त प्रकाश वली, श्री विनोद रोकाय, वसन्त विष्ट र श्रीमति वीणा चन्दलाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोध प्रतिवेदन पूरा गर्न प्रारम्भ देखि अन्त्य सम्म नियमति सुपरिवेक्षण मार्ग निर्देशन र अमूल्य समय दिई सहयोग प्रदान गर्नुहुने गुरु प्रा. स्वयं प्रकाश ज.ब.रा. ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोध प्रतिवेदनलाई कम्प्यूटर टाइप गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने फ्रेण्ड कम्प्यूटर सेन्टर, कीर्तिपुर नयाँबजारका राजीव महर्जनलाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

कवि कुमार चन्द

शोध सार

मुलुकले अङ्गिकार गर्ने शिक्षा नीति र पद्धति मुलुकको सर्वाङ्गीन विकास र अन्तरराष्ट्रियस्वरुप तथा मान्यतामा मेल खाने हुनुपर्दछ । यहि मान्यता अनुरुप १० वर्षे विद्यालय शिक्षामा २ वर्ष थप गरी उच्च माध्यमिक शिक्षा (१०+ २) को व्यवस्था गरियो । हालै त्रि.वि. बाट प्रविणता प्रमाण पत्र तह विस्थापन भैसकेपछि उ.मा.वि. हरुमा विद्यार्थीहरुको चापलाई थेग्न र गुणस्तरिय शिक्षा प्रदान गर्न अझ वढि समस्याहरु उत्पन्न भएको देखिन्छ ।

यो अध्ययन उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुको वर्तमान स्थितिको पहिचानसंग सम्बन्धित रहेको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरु उच्च माध्यमिक विद्यालयहरुको स्थिति, उ.मा.शि. कार्यक्रमको प्रभावकारिता र उ.मा.वि. का समस्याहरुको विश्लेषण गरी समाधानका उपायहरु पहिचान गर्नु रहेका छन् । यस अध्ययनका लागि सल्यान जिल्लाका छनौटमा परेका पाँचवटा गा.वि.स. का पाँचवटा उ.मा.वि. का प्राचार्यहरु, शिक्षकहरु, विद्यार्थीहरु र उ.मा.वि.व्य.स.का सदस्यहरुसँग खुल्ला अन्तरवार्ता निर्देशिकाको प्रयोग गरी सूचनाहरु संकलन गरिएको थियो ।

अध्ययन गरिएका पाँचवटा उ.मा.वि.हरु मध्ये ८० प्रतिशत उ.मा.वि. को कच्चि भवन भएको र २० प्रतिशत उ.मा.वि. को मात्रै भवन पक्कि भएको पाइयो । त्यस्तै ६० प्रतिशत उ.मा.वि. मा पुस्तकालयको अवस्था सन्तोषजनक भएको र ४० प्रतिशत उ.मा.वि. मा पुस्तकालयको अवस्था सन्तोषजनक भएको पाइएन । सबै उ.मा.वि. हरुमा खेलमैदान, खानेपानी लगायत अन्य भौतिक पूर्वाधारको समस्याहरु भएको पाइयो भने सबै उ.मा.वि. हरुमा विद्यार्थीहरुको भर्ना प्रतिशत २०६६ सालमा ३१ प्रतिशत र २०६७ सालमा १८ प्रतिशतका दरले वृद्धि भएको पाइयो । उतिर्ण प्रतिशत भने प्रत्येक वर्ष वढिरहेको पाइयो । तर शिक्षकहरुको सेवा, सुविधा र तालिमको व्यवस्था भएको देखिएन । पूर्ण वेतनमा काम गर्ने शिक्षकहरु ३७.१४ प्रतिशत र आंशिक वेतनमा काम गर्ने शिक्षकहरु ६६.८६ प्रतिशत भएको पाइयो । एउटा उ.मा.वि. बाहेक सबै उ.मा.वि.मा विद्यार्थीहरुको उतीर्ण प्रतिशत प्रत्येक वर्ष

बढि रहेको पाइयो । विशेष गरी आयश्रोत कम भएका अभिभावकका छोराछोरीहरुका लागि उ.मा.शि. कार्यक्रम प्रभावकारी भएको पाइयो । खासगरी सबै उ.मा.वि. हरुले भौतिक पूर्वाधारको कमि, सरकारी निकायको अस्पष्ट भूमिका, नक्साङ्कनको अभाव, शिक्षण प्रशिक्षणको अभाव, अव्यवहारिक शुल्क निर्धारण प्रक्रिया, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीको अभाव, अन्यायपूर्ण सम्बन्धन नीति र सरकारी अनुदानको अभाव जस्ता समस्याहरुको सामना गरिरहेको देखिन्छ ।

उ.मा.वि. हरुमा देखिएका समस्याहरु समाधानका लागि सरोकारवाला सबै निकायहरुले इमान्दारिताका साथ कार्यान्वयन पक्षलाई जोड दिनु जरुरी देखिन्छ । यसका साथै नीतिगत रुपमा देखिएका अस्पष्टताहरुलाई हटाई समय सन्दर्भ सुहाउदा नीति नियमहरुको निर्माण गर्नु जरुरी छ । शिक्षासंग सम्बन्धित नीति निर्माण गर्दा ग्रामिण तथा पिछडिएका क्षेत्र र सामाजिक रुपमा पछाडि परेका व्यक्तिहरुलाई मध्यनजर गरी वनाइनु पर्दछ । उ.मा.वि. तहमा देखिएका भौतिक, प्रशासनिक, शैक्षिक र आर्थिक समस्याहरुको समाधानको लागि स्थानिय जनसहभागितालाई प्रोत्साहित गर्दै सरकारी पक्षबाट प्रदान गरिने सेवा र सहयोगमा व्यापक वृद्धि गरिनुपर्ने देखिन्छ ।

विषय सूचि

		पेज
सिफारिस पत्र		*i*
स्वीकृति पत्र		*ii*
कृतज्ञता ज्ञापन		*iii*
अध्ययन सार		*iv*
संक्षिप्त रुप		*viii*
परिच्छेद एकः परिचय		**1**
१.१	पृष्ठभूमि	1
१.२	समस्याको कथन	4
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	5
१.४	अध्ययनको औचित्य	6
१.५	अध्ययनको सिमाङ्कन	७
१.६	शब्दावलीको परिभाषा	8
परिच्छेद दुईः सम्बन्धित साहित्यको समिक्षा		**10**
२.१	नेपालको उ.मा.शि. कार्यक्रम विकासका लागि भएका प्रयासहरु	10
२.२	उच्च माध्यामिक शिक्षाको लागि गरिएका व्यवस्थाहरु	14
२.३	पूर्व अध्ययनको समिक्षा	16
२.४	अवधारणात्मक ढाँचा	22
परिच्छेद तीनः अध्ययन विधि		**23**
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	23
३.२	अध्ययन क्षेत्र	23
३.३	नमुना छनौट	24
	३.३.१ विद्यालयको छनौट	24
	३.३.२ उत्तरदाताको छनौट	24
३.४	साधनहरुको निर्माण	24

३.४.१ प्राचार्य तथा शिक्षकहरुमा हरुका लागि खुल्ला अन्तरवार्ता निर्देशिका 25
३.४.२ विद्यार्थीहरुका लागि खुल्ला अन्तरवार्ता निर्देशिका 25
३.४.३ उच्च माध्यमिक विद्यालय व्यवस्थापन समितिका लागि खुल्ला अन्तरवार्ता निर्देशिका 25
३.५ साधनको वैधता निर्धारण 25
३.६ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया 26
३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया 26

परिच्छेद चारः तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या **27**
४.१ उ.मा.वि. हरुको वर्तमान स्थिति सम्बन्धि विवरण 27
४.१.१ उ.मा.वि. मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरुको भर्ना 27
४.१.२ उ.मा.वि. मा कार्यरत शिक्षक तथा कर्मचारी संख्या 28
४.१.३ उ.मा.वि. हरुमा भौतिक संरचनाको अवस्था 30
४.१.४ उ.मा.वि. मा शुल्क निर्धारण र आम्दानीको स्रोत 31
४.२ उ.मा.शि. कार्यक्रमको प्रभावकारिता 33
४.२.१ कक्षा ११ को विद्यार्थी भर्ना संख्या 33
४.२.२ कक्षा ११ को वार्षिक परीक्षाको 35
४.२.३ उ.मा.शि. कार्यक्रमको प्रभावकारिता सम्बन्धि अवधारणाहरु 37
४.३ उ.मा.वि. का समस्याहरुको पहिचान 39
४.३.१ उ.मा.वि. का समस्याहरुप्रतिको प्राचार्य र शिक्षकहरुको प्रतिक्रिया 40
४.३.२ उच्च माध्यमकि विद्यालयका समस्या समाधानका उपायहरु 42

परिच्छेद पाँचः प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझावहरु **46**
५.१ प्राप्ती 46
५.२ निष्कर्ष 48
५.३ सुझावहरु 51
सन्दर्भ सामग्रीहरु **54**
अनुसूचि **56**

संक्षिप्त रुप

वि.सं.	:	विक्रम सम्बत
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
मा.वि.	:	माध्यामिक विद्यालय
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यामिक विद्यालय
उ.मा.शि.	:	उच्च माध्यमिक शिक्षा
उ.मा.शि.प.	:	उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
उ.मा.वि.व्य.स.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय व्यवस्थापन समिति
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
क्षे.शि.नि.	:	क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय